

Rahvusliku vaenlasekuju demontaapist ehk Carl Schirren kui Eesti iseseisvuse rajaja?

Märkusi Jaan Unduski
“metahistoriliste
peptide” kohta¹

Karsten Brüggemann (Hamburg)

Kuidas kirjutada eesti või Eestimaa ajalugu? Nõukogude ajal oleks selle küsimuse avalik arutelu olnud võrdne ametliku ajalookäsituse provotseerimisega. Kuna ajalooline “tõde” oli partei omandus, siis ei tohtinud diskussioonid ületada üksikfaktide interpretatsiooni. Alternatiivne ajalookäsitus oli sama mis poliitiline dissidentlus: nõukogude ajalookirjutus oli legitimatsiooniteadus, mida kritiseerides raputati riigi alustalasid. Täna, kümme aastat pärast iseseisvuse saavutamist lähenevad väikese riigi ajaloolased põhiküsimusele.² Pärast sissejuhatust – Eesti jaoks mitte ebaolulise ajaloo ja poliitika teema juurde –, tegelen ma järgnevalt esmajoones Jaan Unduski põnevate ajalookontseptuaalsete arutlustega, mille sihiasetuseks on, nagu ta seda nimetab, “eesti” ja “baltisaksa” ajalooteaduse paradigma omavahelise dialoogi

rajamine, baltisakslaste ja eestlaste vahelise “klaasseina” läbimurdmine.³ Ent kõigepealt mõned mõtted olukorra kohta eesti “ajaloorindel”, nagu seda oleks ehk 1920. aastate militariseeritud bolševistlikus diskursuses nimetatud.

Maal, mille poliitikat juhivad ajaloolased, võiks kiiresti järeldusele jõuda, et ajalooteadus on politiseeritud. Kas ikka veel või juba jälle? Eestis on ta olnud seda ju küllalt kaua. Oma ajaloo professionaalse teadusliku uurimise alguse võib Eesti ju täie õigusega paigutada 1920. aastatesse. Eestlaste poliitiline iseseisvus tähistas ühtlasi paradigmuutust historiograafias: Dorpatist või Jurjevist sai Tartu ja Eesti ajalugu kirjutati nüüd esmakordselt eesti keeles; Carl Schirreni või Evgraf Tšeišihini kohale asusid nüüd Hans Kruus ja Eduard Laaman. Mõlemale oli ajalugu eminentse poliitilise tähendusega, mõlemad olid ka ise poliitiliselt tegusad. Esimene, esseerist Riigikogu saadik ja hilisem esimese nõukogude valitsuse minister, oli küllap sõdadevahelise perioodi mõjukaim ajaloolane ja eesti ajaloo kontseptsioonile uute, eelkõige poliitiliselt motiveeritud suundade näitaja.⁴ Tema 1940. a. katkenud “Eesti ajalugu”⁵ on kasutuses tänapäevani, nagu seda on tõdenud Jüri Kivimäe,⁶ ja pidi hiljaaegu veel uuesti välja antama. Laaman seevastu osales diplomaadina aktiivselt Eesti iseseisvuse sünnis ja kirjutas 1930. aastate keskel sellest sündmusest oma *opus magnumi* “Eesti iseseisvuse sünd”.⁷ Ulatuslikule allikabaasile toetudes esitatakse siin faktitäpselt ja asjalikult seaduspärasena tunduv Eesti Vabariigi edusammude ajalugu ja tehakse sellega ajaloolise kontinuiteedina hoomata-vaks. Kahtlemata oli ajalool sõdadevahelisel perioodil uue riigi jaoks poliitiline tähendus ja tegelikult on Kruus jäänud – Sirje ja Jüri Kivimäe järgi – oma sisimas “alati ideoloogiks ja poliitikuks”. Ajalugu kui “rahva kasvataja” (ja riigi tugi) pidi asetama keskpunkti eestlased, mistõttu tuli ümber hinnata vanem, eelkõige baltisaksa historiograafia.⁸

¹ Balti Uuringute Euroopas 4. konverentsil Tartus 29. juunil 2001 peetud ettekande tekst.

² Vt. minu ülevaadet: Von der Renationalisierung zur Demontage nationaler Helden oder: “Wie schreibt man estnische Geschichte?”. – Osteuropa 2001, nr. 51, lk. 810–819.

³ J. Undusk. Ajalootõde ja metahistorilised žestid. Eesti ajaloo mitmest moraalist. – Tuna 2000, nr. 2, lk. 114–130.

Üks balti ruumi historiograafias ikka ja jälle esitatavaid küsimusi on kontseptuaalne suhetesuurus: kas kõne all on regiooni ja kõigi selle elanike või siis ühe rahva ajalugu.⁹ Greifswaldi ajaloolane Jörg Hackmann on osutanud sellele, et saksa kontekstis tuntud traditsioonilise ajalookirjutuse vastandamist “rahvaajaloole” (Volksgeschichte) ei saa siin taustana kasutada.¹⁰ Eesti rahvaajalugu oli poliitiline reaktsioon baltisaksa niinimetatud maiskondlikule ajaloolale (Landesgeschichte). Kui viimane oli käsitlenud “maa teenimise” (Landesdienst) legitimeeriva šifri all eliidi ajalugu, siis pidi nüüd kirjutatama massi ajalugu, ülevalt lähtuv ajalugu pidi asendatama alt lähtuva ajaloo. Sellest hoolimata kiideti baltisaksa poolelt Kruusi “Eesti ajalugu” kui “balti maiskondlikku ajalugu eestlase seisukohalt”.¹¹ Saab selgeks, kui hägusad on mõisted, mistõttu nende ühest kontekstist teise ülekandmisest on vähe abi. Kui Willi Oberkrome kriteeriumide järgi, nagu sedastab Hackmann, on Kruus kirjutanud puhtalt “rahvaajalugu”, siis mida võiks veel öelda samuti 1930. aastate lõpus välja antud “Eesti rahva ajaloo” kohta?¹² Ent jätame mineviku segadused.

Kuid ka pärast iseseisvuse taassaavutamist oli rahvusliku paradigma kurss kõrge. Juba *perestroika* ajal olid alanud otsingud *eestluse* olemuse järele teispool venelasi ja baltisakslasi, need otsingud mõjutasid uue publitsistliku ja

teadusliku “vabaduse” vaimus tõstatatud teemasid ja avaldatud töid. Tõmmati eraldusjooni, et, nagu ka teistes “vennasvabariikides”, toetada nende abil oma nõukogudejärgset identiteeti ja kiirendada sellega postkoloniaalset *nation-buildingu* protsessi. Graham Smith on kolmeosalises piiritõmbamiste skeemis nimetanud seda vaatenurka “essentsialiseerumiseks”: ühe etnilise või rahvusliku grupi kodifitseerumiseks selgepiirilise, omaette oleva “meie”-identiteedina.¹³ Nõukogude koloniaalminevikku tuleb vastandina eelkoloniaalsele minevikule näha heterogeensena ja rahvuskultuuri ohustavana. Ei tohi unustada, et meil Eesti puhul, mis oli ju “postkoloniaalne” ka sõdadevahelisel perioodil, on tegemist kahekordse koloniaalminevikuga.

Tihedalt “essentsialiseerumisega” seotuna, on teisel Graham Smithi nimetatud piiritõmbamise tasandil tegemist “historiseerumisega”, s.t. rahvusliku mineviku taasavastamisega või oma ajaloo, mis oli ka koloniseeritud maa eksistentsi ajal kollektiivses mälus säilinud, rehabiliteerimisega. Tõepoolest toimus ka Eestis 1980. aastate lõpus poliitiline murrang koos ajaloo renatsionaliseerumisega, kusjuures tegemist oli ka “Suure Ajaloolise (või pean ütleva – rahvusliku) Personaalsuse” tagasitulekuga. Tema järele küünitumine pidi olema eeskujuandev ja aitama kaasa lihtsustatud samastumisele oma ajalooa. Nälg tsen-

4 Sirje ja Jüri Kivimäe. Hans Kruus und die deutsch-estnische Kontroverse. – Zwischen Konfrontation und Kompromiß. – Oldenburger Symposium: “Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre”, välj. Michael Garleff, München 1995 (– Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, nr. 8), lk. 155–170; vrd. R. Helme. Die estnische Historiographie. – Samas, lk. 139–154.

5 Eesti ajalugu. Väljaandja H. Kruus jt., 3 köidet. Tartu, 1935–1940.

6 J. Kivimäe. Re-writing Estonian History. – National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region. Nineteenth and Twentieth Centuries. Toim. Michael Branch, Helsingi, 1999 (– Studia Fennica Ethnologica, nr. 6), lk. 205–212, siin lk. 209.

7 E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd. Tartu, 1936/1937; vt. tema kohta: Olavi Arens. Eduard Laaman as a Historian. – Baltic History. Toim. Arvids Ziedonis, jr., William L. Winter, Mardi Valgemäe. Columbus, Ohio, 1974 (– Publications of the

Association for the Advancement of Baltic Studies, nr. 5), lk. 217–226.

8 Sirje ja Jüri Kivimäe. Hans Kruus, lk. 166–168.

9 Õpetlikud artiklid selle kohta: The Baltic Lands, National Historiographies, and Politics in the “Short Twentieth Century”. Special Issue. – Journal of Baltic Studies 1999, nr. 30, vihik 4.

10 Jörg Hackmann andis mulle lahkelt kasutada oma ettekande käsikirja “Ethnos oder Region? Probleme der baltischen Historiographie im 20. Jahrhundert”.

11 A. v. Taube. Estnische Geschichtsforschung und Geschichtsschreibung. – Jomsburg 1938, nr. 2, lk. 45–61.

12 Eesti rahva ajalugu. Välj. J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, 3 köidet. Tartu, 1932–1935. Vt. ka Tiit Rosenberg, Ajaloo raiumisest raamatusse: Eesti ajaloo suurest narratiivist. – Raamatu osa Eesti arengus. Toim. Tõnu Tender, Tartu, 2001, lk. 66–81, siin lk. 72–76.

13 G. Smith. Post-colonialism and Borderland Identities. – Graham Smith (jt.), Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities, Cambridge, 1998, lk. 1–20, siin lk. 15 jj.

seerimata, s.t. mittenõukoguliku informatsiooni järele oli suur. Eesti paradigma, kui võtta kasutusele see Unduski mõiste, nõudis selles esimeses faasis kõigepealt loobumist ajaloolisest materialismist, ja paratamatult leiti end jälle kiiresti 1930. aastate pärandi juurest.¹⁴ Loomulikult oli see pärand, nagu nägime, politiseeritud, kuna ta oli samuti postkoloniaalne. Aga just sellega kustutas ta desovetiseerimise protsessis edukalt rahva nälg "tõelise ja mittevõltsitud", mittenõukoguliku ajaloo järele.¹⁵ Selle pärandi "puhtakujuline" taastamine ei olnud võimalik mitte üksnes Eestis endas muutunud olukorra tõttu, võimatuks tegi selle ka poliitiline suundumus lääne tüüpi demokraatiale, mille täiuslikuks kehastuseks "Pätsonia" just eriti ei sobinud. – Kolmas tasand Smithi mudelis oleks piiride "totaliseerimine", kuid selle juurde tulen ma kohe.

Eesti rahvusliku iseseisvuse alguses nii 1919. kui ka 1991. aastal olid historia ja poliitika segunenud. Mitte ilma aluseta ei ole Rein Ruutsoo, osutades nõukogudeaegse historiograafia ennast kompromiteerinud, poliitikat ja süsteemi legitimeerivale funktsioonile, teravalt kritiseerinud riigi poolt tellitud ajalookirjutuse ideed. Tema arvates peaks kõigepealt taaselustama "võimust sõltumatu" professionaliseerunud tsunfti ja "ajaloolase kui suveräänse subjekti". Temale näib juba mõtegi sellest, kuidas ajalugu kirjutama peab – seda küll sihilikult liialdatuna –, tulevase koonduslaagri värvapostina.¹⁶ See, et Eesti vajab paljusid ajalugusid ja mitte ainult ühte suurt ja riigile meelepärast, on igatahes selge enamikule möödunud aasta Vikerkaar debatis osalenute vastustest küsimusele "Kuidas kirjutada Eesti ajalugu?". Kas postmodernne või postkoloniaalne – postsovetlik Eesti historiograafia peab selle tootjate meelest olema esmajoones pluralistlik ja seega posttotalitaarne. Vahepeal on juba tekkinud terve hulk ajalugusid, nagu näiteks rohkem kui kolmekümne isiku poolt koostatud Baltikumi ajaloo õpik, millest aga kõvasti õhkub Kogu-Balti, kui mitte Kogu-Euroopa *political correctnessi* vaimu.¹⁷ Või pigem kitsapiiriline, omaenda rahvale kohandatud, samuti poliitikanõuetele vastavat kontseptsiooni esindav Jüri Seliranna ja Karl Siilivase käsitlus, mida Vello Helk on luuleliselt iseloomustanud kui "sini-must-valgepunast rosoljet".¹⁸

Eesti – ja see väärib eriti tähelepanu – ei sobi aga kõikidesse lääne teaduse skeemidesse. Nii ei ole omaenda müütide kriitilisel uurimisel, mille suunas Ea Jansen mõne aasta eest Eestit ärgitas,¹⁹ mingit kohta Graham Smithi nõukogudejärgseid riike kui postkoloniaalseid ühiskondi käsitlevas teoreetilises vaatluses. Soov dekonstrueerida omaenda ajaloo müüte annab küll juba tunnustust teatavat laadi "post-post-kolonialismist". Sealjuures ei ole tähtsusetu, et – nagu tihti lääne kontekstis – tõuge selleks tuleb väljastpoolt, seekord kirjandusteoreetikult. Jaan Unduski põhimõtteliste arutluste põhjal müüdi kohta 700-aastasest orjapõlvest baltisaksa ülemvõimu all tahaksin näidata ka, millised "varjatud narratiivid" peituvad tema kavatsuse taga homogeniseerida oma ajalugu kui regionaalajalugu. Ka identiteeti põhistavate müütide teadlik purustamine võib loitsida esile uusi (või ka vanu) paradigmasid, mõnikord tehakse seda ka täiesti teadlikult.²⁰ Tegelikult arvan ma suutvat Unduski juures kindlaks teha ühe variandi Smithi postkoloniaalse identiteedi kolmandast strateegiast – piiride ja erinevuste "totaliseerimist".

Oma artiklis kanoonilistest võimalustest kirjutada eestlaste ajalugu lükkab Undusk suveräänselt tagasi politiseeritud rahvusliku ajalookirjutuse eesmärgi rajada ajaloolise „tõe“ abil kontinuiteeti ja identiteeti: „[...] if we speak [...] about the canonical ways of narrating Estonian history [...] we speak about

¹⁴ Vrd. T. Veispak. Ajalooteadusest kui venestus-ideoloogia kandjast (1944–1952). – *Looming* 1990, nr. 9, lk. 1260–1268, siin lk. 1267.

¹⁵ Vestlus Jüri Kivimäega. – *Vikerkaar* 2000, nr. 8/9, lk. 125 jj.

¹⁶ Rein Ruutsoo vastus küsimusele "Kuidas kirjutada Eesti ajalugu?" – *Vikerkaar* 2000, nr. 8/9, lk. 186.

¹⁷ *The History of the Baltic Countries*, toim. Zigmantas Kiaupa, Ain Mäesalu, Ago Pajur, Gvido Straube, (Tallinn) 1999.

¹⁸ V. Helk. Uus Eesti ajaloo revisjon või sini-must-valge-punane rosolje? – *Akadeemia* 2000, nr. 12, lk. 400–405. Helk kritiseeris Jüri Seliranna ja Karl Siilivase raamatut "Eesti maast ja rahvast. Muinasajast maailmasõjani", Tallinn, 1996.

¹⁹ E. Jansen. Hajamõtteid Eesti ajaloo uurimisest. – *Kleio* 1997, nr. 1 (19), lk. 35–41.

²⁰ Vt. näiteks Andrei Hvostovi tunnustust, et ta sooviks luua "hea saksa aja müüti". Andrei Hvostov, Mart Laar, Harri Tiido. Mõttevahetus. – Eesti identiteet ja iseseisvus, välj. A. Berticau, (Tallinn) 2001, lk. 44–54.

the generally approved ways of lying in Estonian historiography.”²¹ Kirjandusteadlase keskendumine historiograafia tekstilisele iseloomule annab tõepoolest, pärast *linguistic turni*, eeskju ajaloolasele ja samaaegselt loob eelduse historiograafiliste aksioomide või nende kaasnevate retooriliste šabloonide demaskeerimiseks.

Oma historiograafiloolistes töodes “eesti” ja “baltisaksa” paradigma kohta toob Undusk kasutusele mõiste *maiskondlik ajalugu*, “maa” (Landschaft) ajalugu administratiivses tähenduses, mis tema sõnutsi tähendab ajalugu, “mis ei lähtu mitte rahvuskesksuse printsiibist, vaid millestki, mida võiks kutsuda pigem geopoliitiliseks või geokultuuriliseks mentaalsuseks”.²² Lendsõnaks muutunud ja nüüd juba 800-aastane baltisaksa, rootsi või vene domineerimine peaksid saama “Balti autonoomsus-teadvuse” tähenduses eesti ajalookirjutuse objektiks. Selle autonoomsusmõtte kontinuiteet ühes teatavas geograafilises ruumis on Unduski arvates ajaloolistele traditsioonidele otsustava tähendusega. Need traditsioonid olevat ka siis mõjusad, kui selle idee kandja ei astu välja “mitte enam põlisrahvana”, nad ei pea ka viimasele ilmingimata alati soodsad olema. Mitte päris põhjusetult peab Undusk oma teesi etnotsentristliku historiograafia vaa-tevinklist “ketserlikuks”. Mitte enam rahvas või rahvus ei ole ajaloolise arengu püsisuuru-

sed, vaid mingi, nagu ta ise möönab, raskelt haaratav “geokultuuriline mentaalsus”.²³

Postkoloniaalse ajaloovaatluse perspektiivist ei ole Eestis praegu, erinevalt 1920. aastatest, enam tegemist baltisaksa pärandi maharaputamise-ga. Vastupidi, arvestades Euroopa julgeoleku- ja majandusstruktuuridega integreerumise püüdlusi, paistab ajalooliselt konstrueeritud vastasseis baltisakslastega koguni kontraproduktiivse-na, sest ei tohi ju ometi vaidlustada nende kultuurilist mõju ja tänu neile eestlaste kaasatõmbamist protestantlikku ja seega “Euroopa” ruumi. Peale selle näib mulle aga mitte vähem tähtis, et see “700 aastase orjapõlve” müüt oli samuti nõukogude mütoloogia identiteetiloov osa. Saksavaenulikkuses ei jäänud nõukogude historiograafia 1940. aasta eelsest rahvuslikust historiograafiast teatavasti mitte millegi poolest maha.²⁴ Baltisaksa rõhujate taustal pidi ju nõukogude ja üldse vene-impeeriumlik kaasaeg sarama kirkaimas valguses. Tänapäeval näidatakse oma kriitilist hoiakut selle kontseptsiooni suhtes – ja Undusk ei ole ju kaugeltki esimene, kes rehabiliteerib baltisaksa mõju eestlaste ja lätlaste ajaloos²⁵ – ja sellega heidetakse kõrvale ka osa nõukogude pärandist. See, et klassikaline eesti paradigma peaks siin õieti suurt probleemi nägema, esmapilgul ei ilmne-gi.

Undusk astub nüüd siiski eesti müütide dekonstruktsiooni suunas otsustava sammu edasi. Mitte ainult eestlased ise ei ole, nagu klassikaline eesti paradigma ju mõista annab, oma iseseisvuse eest võidelnud. Unduski “geopoliitilise mentaalsuse” konstruktsioon lubab tal iga *saksa* asja eestvõitlejast Läänemere-provintside teha ka *eesti*, ei, pigem *regionaalse* asja kangelase. Isegi Carl Schirrenist saab sellest perspektiivist vaadatuna tänu kohaliku keele kaitsmisele Hurda ja Jakobsoni kaasvõitleja. Ja tema baltisaksa paradigmat nii eminent-selt tähenduslik “Liivimaa vastus härra Juri Samarinile” võib äkki olla paralleeltekstiks Jakobsoni “Isamaa kõnedele”.²⁶ Balti (algselt baltisaksa) regionalismist saab maa ajaloolise kontinuiteedi tugi. Lõppude lõpuks on ju ükskõik, milline rahvas on siin, selles regioonis oma huvides tegutsenud. Autonoomia – olgu see ükskõik milline – tohib oma huvi isegi selgelt rahvastiku enamuse huvide vastaselt läbi suruda.

²¹ J. Undusk. Canonical Patterns of Narrating History. In Search of a Hidden Rhetoric. – Literatur und nationale Identität II. Themen des literarischen Nationalismus und der nationalen Literatur im Ostseeraum, välj. Yrjö Varpio, Maria Zadencka, Tampere, 1999, lk. 5–13, siin 7; Jaan Undusk. Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. Merkel-Jakobson-Hurt. – Keel ja Kirjandus 1997, nr. 11, lk. 721–734, 797–811.

²² Jaan Unduski vastus küsimusele: Kuidas kirjutada Eesti ajalugu? – Vikerkaar 2000, nr. 8/9, lk. 188.

²³ J. Undusk. Ajalootõde..., lk. 128.

²⁴ T. U. Raun. The Image of the Baltic German Elites in Twentieth-century Estonian Historiography: The 1930s vs. the 1970s. – Journal of Baltic Studies 30 (1999), lk. 338–351, siin lk. 348.

²⁵ R. Helme. Die Deutschen in der Geschichte Estlands. – Nordost-Archiv N.F. 1 (1992), lk. 41–58; kainemalt: S. Kivimäe Estland ohne die Deutschbalten. – Die Deutschbalten. Välj. Wilfried Schlau, München, 1995, lk. 136–153.

²⁶ J. Undusk. Ajalootõde..., lk. 129.

Sel kohal võib küsida, kes või mis paneb õieti aluse sellele kuidagi selgelt piiritletuna näivale "Balti autonoomia" ruumile. Undusk annab meile ainult ühe, kuigi tähtsa viite: 1242. aasta Peipsi jäälahingul olevat olnud regioonikujundav iseloom. Ta läheb isegi nii kaugele, et näeb selle tulemuses MRP eelkäijat, selle ainsa erinevusega, et sakslased ja venelased pidasid sel ajal kinni relvajõul saavutatud *status quost*.²⁷ 100 aastat hiljem olevat *Jüriöö* eestlaste lüüasaamisega lõplikult otsustatud eesti-saksa saatusühtsus.

See "saatusühtsus" aga – juba see mõiste on "metahistoorigiline žest" – funktsioneerib ainult teataval taustal: regiooni võtmefaktoriks on ühise "geopoliitilise mentaalsuse" alusel nagu "loomulikunagi" tunduv antagonism *imperial otheri*, Venemaa suhtes. Siin näib mulle peituvat Unduski enda "varjatud narratiiv". Maa sakslastest kolonisaatorid on tema huvides, regionaalse autonoomia huvides *imperial other* vastu kaitsele asunud ja seega kaugemas ajaloolises perspektiivis ka eesti asja edendanud. Selle argumentatsiooni taha jääb varjatuks üsna ahistoorigiline konstruktsioon, nimelt, et venelased oleksid *igal juhul* olnud suurem õnnetus. Kas ei võiks ahistoorigilise konstruktsiooniga võrreldavalt öelalt väita, et Schirren võlgneb oma hilise eesti rüütliklõõmise Unduski poolt ainult asjaolule, et mitmetel põhjustel jäi olemata saksa talupoegade kolonisatsioon Baltikumi ja ta vaid seetõttu üleüldse võis veel tundma õppida "pärismaalasi", nagu neid saksa kolonisaatorid meelsasti nimetasid, et neid ei olnud tabanud muinaspreislaste saatus?

Kuid lahkugem sellelt kõikuvalt spekulatiivselt pinnalt. Ja mainigem vaid mõõdamannes argumenti, et ka venelased oma saksa kolonisatsiooni *eelse*, algsest *vene* Pribaltijskij kraj apoloogias tunnevad vägagi hästi – olgu et palju suureruumilisemana mõeldud – "geokultuurilise mentaalsuse" teesi. Sellel, mis Unduskile ilmselt on kui *geographical other* nimelt maa ida pool Peipsi järve, ei ole "vene paradigmas" paralleeli: geograafiliste barjääride puudumine pidi selle diskursuse kohaselt vältimatult viima selleni, et Läänemere kaldad saavad Vene omaks, ükskõik, kes seal varem või hiljem on elanud.²⁸ Mitte kõige viimases järjekorras just sellele Ida imperiaalsele "embusele" seab Undusk vastu oma väiksemaruümilise konst-

ruktsiooni, nimelt eestlaste ja lätlaste poolt asustatud ala, mis olevat nii Venemaa kui ka Nõukogude Liidu silmis alati olnud separatistipüüdlustega regioon, ükskõik, kas selle kandjateks olid eestlased, lätlased või baltisakslased.²⁹

Selle idee integratiivne moment, baltisaksa ja eesti/läti vaatenurga kokkusulatamine, võlub oma müütepurustava jõuga. Ja tõepoolest koosneb suur osa artiklist historiograafia nn. "metahistoorigiliste žestide" analüüsist. Unduski märkused ajaloolaste selle retoorika kohta, mida võib vastavas sõnastuses leida nii baltisaksa kui ka eesti paradigmat, on mõõtuandvad mõlema pärimuse uue vaatluse seisukohalt.³⁰ Stereotüüpsed sõnastused, nagu alljärgnev, et germaanlased on Itta "korrallikult" sisse marssinud, sellal kui slaavlased Läände "sisse imbusid", on saksa ajaloolise *Ostforschung* retoorigilised toposed või minugi poolest "metahistoorigilised žestid", mis, tõsi küll, tugevasti nõrgendatud kujul, läbivad ka Unduski poolt samuti käsitletud Heinz von zur Mühleni teksti Gert von Pistohlkorsi 1994 välja antud koguteoses "Baltimaad". Näiteks "mitte-saksa" pildirüüstajaid 1525. aastal ajendasid tema sõnutsi "madalad himud, nagu hävitustung ja ahnus", sellal kui 300 aastat varem oli saksa sõjalisi vallutajaid motiveerinud õilis "tegutsemistung ja seiklushimu".³¹ Siin avaldub (teatud määral isegi alateadvuslikult)

²⁷ J. Undusk. Ajalootõde..., lk. 128.

²⁸ Paradigmaatilisel: Evgraf Vasil'evič Češichin. *Kratkaja istorija Pribaltijskogo kraja*. Izdanie vtoroe, prosmotrennoe i dopolnennoe. Rīga, 1894 (esmatrük Rīga. 1884), lk. 1. Peaaegu samade sõnadega kirjeldas Češichin "kraj" geograafiat oma raamatus: *Istorija Livonii*, kd. I, Rīga, 1884, lk. II. Vrd. Tjht Rozenberg [Tiit Rosenberg]. *Russko-bal'tijskaja istoriografija vo 2-oj polovine XIX - načale XX veka*. – *Russkije v Estonii na poroge XXI veka: prošloje, nastojaščeje, buduščeje*. Sbornik statej, välj. V. Boikov, N. Bassel, Tallinn, 2000, lk. 140–145.

²⁹ Jaan Unduski vastus. – *Vikerkaar* 2000, nr. 8/9, lk. 190.

³⁰ Vt. minu kokkusurutud, kuid sarnasest seisukohast lähtuvat retsensiooni raamatule: *Baltische Länder*, välj. Gert von Pistohlkors, Berliin, 1994 (– *Deutsche Geschichte im Osten Europas*) ajakirjas "Hansische Geschichtsblätter" 1997 (115), lk. 312 jj.

³¹ H. von zur Mühlen. *Livland vor der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbstständigkeit* (etwa 1180 bis 1561). – *Baltische Länder*, lk. 139, 111, 113.

“ajaloonarratiivi retooriline kude kitsamas mõttes”, nagu Undusk seda väljendab, mistõttu ta nimetab seda teost õigusega *cum grano salis* “baltisaksa paradigma tippteoseks”.³²

On tähtis – ja ka siin nõustun ma Unduskiga – omaenda tekste ikka ja jälle luubi alla võtta, sest teiste omadega on seda teha tõepoolest lihtsam. Küsimus “metahistoriliste žestide” kohta on aga kindlasti ka põlvkonnaküsimus – heidavad ju vanemad baltisakslased noorematele teadlastele meelsasti ette “balti elutegelikkuse” mittetundmist. See kõik ei peaks küll tänapäeval enam olema ühe või teise paradigma küsimus, vaid (mööndavasti on niisugune vaikne lootus) allikatõlgenduse valdkond. Igatahes on ettevaatus omal kohal, kui Undusk tõstab positiivsena esile, et eestimaalasest autor Erik Thomson suutis omal ajal samuti rääkida eestlaste “Vabadussõjast”, kuigi ometi just see sõjaline kokkupõrge võttis baltisakslastelt kõik.³³ Minu arvates saab seda vaevalt taandada Thomsoni lähenemisele eesti demokraatlikumale paradigmale, nagu Undusk seda nimetab. Positiivselt kirjutamine Eesti saatusest 20. sajandil oli baltisakslaste nõukogudevastase *impetuse* lahutamatu koostisosa emigratsioonis. Thomson esindas ainult oma baltisaksa paradigmat, mis selles situatsioonis haaras jälle meelsasti kinni saatuseühitsuse teemast “pärismaalastega” imperiaalse riigi vastu Idas. Baltisakslaste “maa teenimise”, ma ütleksin isegi “maa” (vastandina “rahvusele”) kultuse narratiiv,³⁴ kujundas nende retoorikat just eelkõige külma sõja ajal, kui nende regionaalne patriotism ideaaltüüpiliselt viisil ühines liiduvabariikliku antisovetismiga. Ainult kaitse bolševistliku Ida vastu viis nad kokku varem “pärismaalasteks” sõimatud “kaasmaalastega”. Selle arengu lõpus on tänapäeval Jaan Undusk, kes (just ka Eestis) kergesti aktiveeritava antiimperiaalse refleksi abil tirib lagedale “700-aastase orjapõlve” negatiivse kuvandi. Seetõttu tahaksin

ma, kui juba Schirren ja Jakobson asetatakse ühele pulgale, nimetada Jaan Unduskit “eesti Thomsoniks”, sest lõpuks seisavad ju tõepoolest mõlemad autorid niigi juba teineteisele liginenud paradigmade lähenemise eest.

Ka Undusk on, nagu eesti (või Eestimaa) traditsioon näib olevat, oma “metahistorilistes žestides” eminentset poliitiline. Schirrenite ja Stackelbergide hilisel sülelusel on aktuaalne poliitiline seos, kuigi see käsitatud tekstidest ka selgelt esile ei tule. Baltisakslastest tehakse tagantjärele kogu-balti maiskondliku ajaloo (kus nad omaenda definitsiooni kohaselt on end kogu aeg koduselt tundnud) “loomulik koostisosa” (werden “eingemeindet”), mille konstitutiivseks vastaspooleks saab Vene *imperial other*. See ei ole ju tänapäeval ka enam raske, sest pole karta ei võimalikku irredentistlikku saksa vähemust kodumaal ega ka saksa Läänemereimpeeriumi. Ida vaenlasekuju on ilmselt eestlaste lääneliku identiteedi paratamatu tugisammas. Ja siin ring sulgub, sest see Unduski tees on ju Graham Smithi “totaliseerimise” postkoloniaalne strateegia. Koloniseeritavate ja kolonistide erinevus absolutiseeritakse ja kuulutatakse regionaalse identiteedi pandiks. Mitte ainult Eestis laialt levinud retoorika, mis samastab sisserännanud venelased kolonistidega, viib selleni, et maiskondliku ajalooga tegeldes tõrjutakse üks endistest koloniaalvõimudest kõrvale ja sellega heidetakse sealt vähemalt kaudselt välja ka üks rahvusvähemus.

Loomulikult, ja seda sooviksin ma lõpuks veel kord esile tõsta, ei võta Undusk sugugi uuesti kasutusele *national otheri* kontseptsiooni. Ta liigub postkoloniaalses diskursuses ja tematiseerib vastasseisu *imperial otheri* suhtes. Sest omaenda viimaste aastate ajalugu ei õpeta ju nägema vene vähemust automaatselt Moskva “viienda kolonnina”, otse vastupidi. “Totaliseerima” tähendab Smithi järgi siiski ka soovi vältida topeltlojaalsuse arengut. Postkoloniaalse eesti kultuuri standardiseerimine *à la* Undusk ületab küll tõkked 1939. aastast Eestis enam mitte elavate kolonistide suhtes, seevastu absolutiseeritakse vastasseis just äsja lahkunud teiste kolonistega. Tõeliselt uut, minugi poolest ka “post-post-koloniaalset”, ajalookirjutust annab vist veel oodata. Me oleme ootel.

Tõlkinud Indrek Jürjo

³² J. Undusk. Ajalootõde..., lk. 122.

³³ J. Undusk. Ajalootõde..., lk. 118.

³⁴ “Maa” mõiste baltisaksa diskursuses väärriks kord põhjalikumalt uurimist. Eelrahvuslikud terminid kujundasid selle väikese valitseva eliidi eneseteadvust. Selle alged Heide W. Whelanil: Adapting to Modernity. Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility, Köln jt., 1999 (– Ostmittel-europa in Vergangenheit und Gegenwart 22).

Eesti ajaloo kotka- perspektiivist

Minu vaidlus Brüggemanniga

Jaan Undusk

Karsten Brüggemann
(1965)

Lõpetanud Hamburgi ülikooli ajaloo osakonna 1993, doktor 1999. aastast, Hamburgi ülikooli õppejõud, 1998–2001 töötanud Lüneburgi Institut Nordost-deutsches Kulturwerk arhiivis, 2002. aastast Tartu Ülikooli Narva kolledži dotsent. Peamine uurimisvaldkond: Baltimaad (Nõukogude) Vene impeeriumis ja Vene suhted nendega, Eesti Vabadussõda, eesti historiograafia, Nõukogude Venemaa kultuurilugu 1917–1941; Balthasar Russowi asend Eesti kultuuriloos.

Brüggemann kui pretsedent

Õigupoolest tuleks vist alustada sellest, mis on Karsten Brüggemanni väitluskirjas midagi täiesti uut ja tähelepanuväärset: nimelt see, et saksa ajaloolane võtab sõna ühe eesti humanitaari eesti keeles ja eesti ajakirjas avaldatud põhimõttelise mõtiskluse puhul. Ma ei tea täpselt, kui palju on seda varem juhtunud, kuid kui ongi, siis ei pea võimalike näidete üleslugemiseks isegi ühekäeline minema sõrmi laenama. Rõhutaksin, et jutt käib Baltikumi üldajaloo uurimisest, Eesti (ja Läti) ajaloo niioelda maiskondlikust üldplaanist, väga konservatiivsest alast, mitte kontaktidest näiteks soomeugri keeleteaduse vallas, mis on alati olnud rahvusvaheliselt avatud ja kuni viimase ajani ka ideoloogiliselt suhteliselt kiretute keskustelude valdkond. Siinsega sarnanevaid diskussioonialgeid eesti- ja saksakeelsete ajaloouurijate vahel on ju tekkinud varemgi, ent nende eelduseks on ikka olnud tekstide keeleline unifitseeritus. Et saksa autori vastulauset võiks esile kutsuda Eestis ilmuv eestikeelne käsitlus, on olnud ebatõenäoline.

K. Brüggemann on seega loomas pretse-denti, mille eest avaldatagu talle kõigi Eesti ajaloo huviliste nimel tänu ja tunnustust. Kui asi nõnda edasi läheb – nii võiks ju hõisata –,